

TADEUSZ BRAJERSKI

ŁACIŃSKIE I GRECKIE ZDANIE Z PRZYSŁÓWKIEM W ORZECZENIU ZASADNICZYM

W języku polskim (i w innych językach słowiańskich) istnieją orzeczenia złożone z łącznika w formie 3. osoby sing. neutr. od *być*, *sta(wa)ć się*, *(z)robić się* (w języku książkowym polskim także, rzadko, *uczynić się*) i z przysłówką o różnorodnym znaczeniu. W grę tu wchodzi przysłówek pytajny i względny *jak* i anaforyczne *tak*, *tak samo*, *podobnie*, *inaczej* oraz bardzo liczne przysłówki z semantycznych "obszarów" *dobrze – źle*, *wesoło – smutno*, *spokojnie – niespokojnie*, *pięknie – brzydko*, *pogodnie – niepokojnie*, *jasno – ciemno*, *wcześnie – późno* itd. Przykłady: *Jak było na wakacjach?*, *Tak się stało, jak mówiłem.*, *Na weselu Jadzi było podobnie.*, *U nas (jest) inaczej.*, *W Zakopanem było nam bardzo dobrze.*, *W mieście jest już spokojnie.*, *Nagle zrobiło się widno jak w dzień.* W niniejszym artykule pokazuję, że ten typ orzeczenia istniał też w języku łacińskim i starogreckim. Staram się także określić status składniowy przysłówka w takim orzeczeniu. Wykorzystuję materiał wyekscerpowany z Biblii¹. Zebrałem go niegdyś przy badaniu frazeologii biblijnej w języku polskim, więc "przy okazji"². Myślę, że łacińskie i greckie struktury syntaktyczne Biblii nie różnią się od struktur łaciny i greki klasycznej.

1. Zapisy z łacińskimi i greckimi odpowiednikami przysłówek *jak* i *tak* – *inaczej*:

(1) Et narraverunt illis, qui viderant, *qualiter factum esset ei*, qui deaemonium habuerat, et de porcis. ... πὼς ἐγένετο τῷ δαμονιζομένῳ. Mk 5, 16 – (2) Negavit Sara dicens: Non risi, timore perterrita. Dominus autem: *Non*

---

¹ Korzystałem z następujących wydań: *Biblia Sacra secundum Vulgatam Clementinam... Vetus Testamentum*. Ratisbonae 1922. – *The Old Testament in Greek According to the Septuagint...* Cambridge 1925. – *Novum Testamentum Graece et Latine*. Roma 1944.

² Zob. moje artykuły: *Stylizacja biblijna* (*Encyklopedia Katolicka*. T. 2. Lublin 1976 kol. 447-450) oraz *Biblijne słownictwo i frazeologia* (tamże kol. 483-486).

est, inquit, ita, sed risisti. ... Οὐχί, ἀλλὰ ἐγέλασας. Rdz 18, 15. – (3) *an non est ita, ut sciam. 'niech wiem, czy tak nie jest'.* Rdz 18, 21. – (4) *Qui dixerunt: Non est ita, domine ... Οὐχί, κύριε ...* Rdz 42, 10. – (5) *Non ita erit inter vos. οὐχ οὕτως ἔσται ἐν ὑμῖν.* Mt 20, 26. – (6) *Non ita est autem in vobis. οὐχ οὕτως δέ ἐστιν ἐν ὑμῖν.* Mk 10, 43. – (7) *Et factum est ita. lub Factumque est ita. καὶ ἐγένετο οὕτως. 'I tak się stało'.* Rdz 1 wersety 7, 9, 11, 15, 25; zob. też Rdz 44, 2. – (8) *Nequaquam ita fiet. Οὐχ οὕτως.* Rdz 4, 15. – (9) *Ita fiet, ut locutus es. 'Stanie się tak, jak powiedziałeś'.* Wj 10, 29. – (10) *Et ait Moyses: Non potest ita fieri. Καὶ εἶπεν Μωϋσῆς: Οὐ δυνατὸν [ἔστι] γενέσθαι οὕτως τὸ ῥῆμα τοῦτο.* Wj 8, 26 (Tu z modalnym bezpodmiotowym *potest*). – (11) *Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit et in diebus Filii hominis. Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.* Łk 17, 26. – (12) *credo enim Deo, quia sic erit, quemadmodum dictum est mihi. Πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληται μοι.* Dz 27, 25. – (13) *ab initio autem non fuit sic. ἅπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως.* Mt 19, 8. – (14) *Similiter sicut factum est in diebus Lot. ὁμοίως καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ.* Łk 17, 28. – (15) *Quibus ille respondit: Aliter est ... εἶπεν δὲ αὐτοῖς: οὐχί ...* Rdz 42, 12.

Bobrowski³ wynotował: *Ita est* z Plauta, *Est ita, Verum longe aliter est* 'zaiste daleko jest inaczej', *Multo fit aliter* 'daleko inaczej się trafia' i *Fieri non potuit aliter* 'inaczej stać się nie mogło' (z modalnym bezpodmiotowym *potuit*) z Cyclerona, *Non aliter, quam ...* z Owidiusza oraz *Ita ut fit*: 'jak się dziać zwykło' z Terencjusza.

Zapisy z przysłówkami o znaczeniach 'dobrze – źle':

(16) [Mówi Abram do żony Sary:] *Dic ergo, obsecro te, quod soror mea sis, ut bene sit mihi propter te ..., ὅπως ἂν εὖ γένηται διὰ σέ.* Rdz 12, 13. – (17) *Tantum memento mei, cum bene tibi fuerit ..., ἀλλὰ μνήσθητί μου διὰ σεαυτοῦ ὅταν εὖ σοι γένηται.* Ib. 40, 14. – (18) *Filia mea, quaeram tibi requiem, et providebo, ut bene sit tibi. ... ἵνα εὖ γένηται σοι.* Rt 3, 1. – (19) *Honora patrem tuum et matrem tuam, ... ut bene sit tibi et sis longaevus super terram. ... ἵνα εὖ σοι γένηται ...* Ef 6, 2-3. – (20) *Tyro et Sidoni remissius erit in die iudicii quam vobis. i terrae Sodomorum remissius erit in die iudicii quam tibi. ... ἀνεκτότερον ἔσται.* Mt 11, 22-24; podobnie Łk 10, 12-14.

Bobrowski zapisał w swoim słowniku: *Si vales, bene est, ego valeo.* (formułka na początku listów Cyclerona), *Male est alicui* z Seneki, *Aegre est mihi.* i *Aegre mi fuit aliquot dies.* 'Źle się miałem przez kilka dni' z Terencjusza oraz *Aegre quid tibi est?* 'Czego się smucisz?' z Plauta.

³ *Lexicon Latino-Polonicum. Słownik łacińsko-polski przez ks. Florjana Bobrowskiego ułożony.* Wydanie trzecie poprawione i uzupełnione. T. 1-2. Wilno 1905-1910.

Łącznik w omawianych tu strukturach może być opuszczany: (21) *Non sic, impii, non sic. οὐχ οὕτως, οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως.* Ps 1, 4. – (22) *Dices ergo: Fracti sunt rami ut ego inserar. Bene ('Zgoda'), propter incredulitatem fracti sunt. ... καλῶς ...* Rz 11, 19-20.

2. W Biblii są też zapisy z przysłówkami oznaczającymi interwały czasowe:

(23) *Cum sero autem factum esset, dicit dominus vineae ... ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελώνος ...* 'Gdy się zrobiło późno, mówi pan winnicy ...' Mt 20, 8; podobnie Mt 27, 57, Mk 4, 35 i 15, 42, także *Cum sero esset* Mk 6, 46 i J 20, 19. – (24) *Ut autem sero factum est ... Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο ...* J 6, 16. W greckim jest tu rzeczownik ὀψία 'późna pora, wieczór'.

(25) *Factumque (i et factum est) vespere et mane, και ἐγένετο ἑσπέρα και ἐγενετο πρωί ...* Rdz 1, 5 oraz w. 8, 13, 19, 23, 31. Łacińskie *vespere* (ablativus sing. od *vesper*) występuje tu w funkcji przysłówka, greckie ἑσπέρα jest rzeczownikiem. – (26) *Cumque esset mane ... ἡνίκα δὲ ὄρθρος ἐγένετο ...* Rdz 19, 15. – (27) *Erat autem mane ἦν δὲ πρωί.* J 18, 28.

3. W funkcji przysłówka w łacinie i grece z łącznikiem występowały też, tak jak w języku polskim, różne wyrażenia i zdania, np.: [28] *Fiat iuxta vestram sententiam.* Καὶ νῦν ὡς λέγετε, οὕτως ἔσται. Rdz 44, 10. – (29) *Dixit autem Maria: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. ... γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου.* Łk 1, 38. – (30) *Domine, factum est ut imperasti.* Κύριε, γέγονεν ὃ ἐπέταξας. Łk 14, 22.

4. W języku polskim przysłówek staje często przy bezokoliczniku, np. *Dobrze (jest, było itp.) porozmawiać przy kawie.* W łacinie i grece konstrukcji tego typu odpowiada zdanie, w którym infinitivus jest podmiotem orzekanym przez łącznik z przymiotnikiem w nominatiwie sing. neutr., np.: (31) *Bonum est non manducare carnem et non bibere vinum.* Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα μηδὲ πιεῖν οἶνον. (Dosłownie: 'Dobre jest ...'). Rz 14, 21. – (32) *Durum est tibi contra stimulum calcitrare.* σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. 'Trudno ci wierzgać przeciw ościeniowi'. Dz 26, 14. – (33) *Melius est enim nubere quam uri.* κρείττον γὰρ ἐστὶν γαμεῖν ἢ πυροῦσθαι. 'Lepiej jest bowiem żenić się niż płonąć' 1 Kor 7, 9; tu *melius* jest przymiotnikiem, nie przysłówkiem.

5. Polskim konstrukcjom typu *Dobrze (się stało), żeś przyszedł* (przysłówek w orzeczeniu zdania nadrzędnego) odpowiadają łacińskie i greckie konstrukcje z orzeczeniem złożonym z łącznika i przymiotnika w nom. sing. neutr. oraz z podmiotu w postaci konstrukcji acc. c. infinitivo lub zdania z *si* albo *ut*. Przykłady: (34) *Non est bonum esse hominem solum.* Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄν-

θρωπον μόνον. 'Nie jest dobrze, że człowiek jest sam'. Rdz 2, 18. – (35) Domine, *bonum est nos hic esse*. Κύριε, καλόν ἐστὶν ἡμᾶς ὧδε εἶναι. Mt 17, 4; podobnie Mk 9, 4 i Łk 9, 33. – (36) Filioli, *quam difficile est confidentes in pecuniis in regnum Dei introire!* Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστὶν τοὺς πεποιθότας ἐπὶ χρήμασιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν. Mk 10, 24; *difficile* jest tu przymiotnikiem. – (37) *bonum erat ei [magis], si natus non fuisset homo ille*. Καλόν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. Mt 26, 24. – (38) *bonum est illis, si sic permaneant sicut et ego*. καλόν αὐτοῖς ἔαν μείνωσιν ὡς κἀγώ. 1 Kor 7, 8. – (39) *Melius est, filia mea, ut cum puellis eius exeas ad metendum ...* 'Αγαθόν, θυγάτηρ, ὅτι ἐπορεύθης μετὰ τῶν κορασίων αὐτοῦ ... Rt 2, 22.

Ale u Bobrowskiego znalazłem (40) *Bene factum te advenisse* (z Terencjusza) 'Dobrze, żeś przyszedł', a w Biblii (41) *Et sic factum est, ut omnes animae evaderent ad terram*. Καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν. 'I tak się stało, że wszyscy [zdrowo] wyszli na ziemię'. Dz 27, 44.

Sprawę struktur tego rodzaju należałoby zbadać dokładniej.

6. Jaka jest funkcja przysłówka w przedstawionych tu strukturach (punkty 1 – 3)?

Znamienne jest to, że istnieją zapisy, w których przysłówek *ita* oraz przysłówki *bene, male, abundantius, satis* i *necesse* (tych trzech ostatnich nie omawiałem) występują jako dopełnienia przedmiotowe bliższe, tzn. w funkcji rzeczownikowej: (42) *et ita invenerunt sicut mulieres dixerant*. καὶ εὗρον οὕτως καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον. 'i tak (to) znaleźli, jak (co) powiedziały kobiety'. Łk 24, 24. – (43) [Apostoli] *super aegros manus imponent, et bene habebunt*. ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσιν καὶ καλῶς ἔξουσιν. Mk 16, 18. – (44) *virii loci illius ... obtulerunt ei [Christo] omnes male habentes ...* τοὺς κακῶς ἔχοντας. Mt. 14, 35. – (45) *Ego veni ut vitam habeant, et abundantius habeant*. ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσιν, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. 'Jam przyszedł, aby [moje owce] żywot miały, i obficie [niż zwykle] miały'. J 10, 10. – (46) *satis habere* w słowniku Bobrowskiego (s.v. *habere*). – (47) *Non necesse habent sani medico, sed qui male habent*. οὐ χρειᾶν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. Mk 2, 17. Odpowiedniki greckie, jak widać, są także przysłówkami⁴.

Przysłówek *mane* i jego grecki odpowiednik πρώι są nieodmiennymi rzeczownikami w tekstach: (48) *et facto mane* (ablativus), καὶ ἔσται τὸ πρώι. Rt 3, 13. – (49) *exiit primo mane*, ἐξῆλθεν ἄμα πρώι. Mt 20, 1. – (50) *de ma-*

⁴ Por. polskie *Staruszek miał bardzo dobrze u córki., W chatupie mieliśmy ciepło i zupełnie wygodnie.* itp. Przysłówki pełnią tu niewątpliwie funkcje dopełnień przedmiotowych bliższych.

ne usque ad vesperam. ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας. Dz 28, 23. Por. pol. *rano* w funkcji przysłówka i rzeczownika o ułomnej deklinacji.

Znamienne jest także i to, że istnieją zapisy z przysłówkami *ita, sic* i *similiter* oraz οὕτως i ὁμοίως w funkcji przymiotników (orzeczników i przydawek): (51) *Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere. εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία ...* Mt. 19, 10. – (52) *ita erit et adventus Filii hominis. οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία ...* Mt 24, 39. – (53) *ita gaudium erit in caelo super uno peccatore paenitentiam agente, quam ...*, οὕτως χαρὰ ἐν τῷ οὐρανῷ ἔσται ... Łk 15, 7; 'taka radość będzie ...' – przydawka. – (54) *Sic est, qui thesaurizat et non est in Deum dives. οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ ...* Łk 12, 21. – (55) *quoniam bonum est homini sic esse, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.* 1 Kor 7, 26. – (56) *Et hi sunt similiter, qui super petrosa seminantur. καὶ οὗτοι εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρῶδη σπειρόμενοι.* Mk 4, 16. Nie spotkałem w tekstach zdań z innymi przysłówkami w funkcjach przymiotnikowych. Pamiętajmy jednak, że w semantyce przysłówek tkwi przymiotnikowość: są one, jak i przymiotniki, znakami *c e c h*.

Materiał z przysłówkami w funkcjach rzeczownikowych i przymiotnikowych przytoczyłem po to, by pokazać, że przysłówki nie zawsze występują w zdaniach w funkcjach okoliczników, tzn. nie zawsze służą do określania czasowników. Nie określają też czasowników *być, sta(wa)ć się* i *(z)robić się, esse* i *fieri, εἶναι* i *γίνεσθαι* (w 3. os. sing. neutr.) w omawianych w tym artykule konstrukcjach. Konstrukcje te są niewątpliwie orzeczeniami złożonymi, w których wspomniane czasowniki są łącznikami, a przysłówki orzecznikami. Od orzeczeń złożonych z łącznika i przymiotnika (*jest dobry*) czy rzeczownika (*jest inżynierem*) różnią się m. in. tym, że nie mają przy sobie podmiotów wyrażonych rzeczownikiem w nominatiwie czy formacją o znaczeniu nominatywnym (infinitiwem, strukturą acc. c. inf., zdaniem podmiotowym), a łączniki w nich stoją zawsze w formie 3. os. sing. neutr. Z tego powodu zdania z takimi orzeczeniami zalicza się do zdań bezpodmiotowych (czyli, jak chcą niektórzy, bezosobowych).

Z faktu, że przysłówki mogą w języku polskim i mogły w łacinie i w grece występować w funkcjach rzeczownikowych i przymiotnikowych, należy też wnieść, że i w orzeczniku przysłówkowym jest coś ze znaczenia rzeczownikowego i coś ze znaczenia przymiotnikowego. Obserwujemy to wyraźnie w parafrazach zdań z tym orzeczeniem. Na przykład zdanie *Żonie było dobrze u moich rodziców.* znaczy 'Dla żony warunki u moich rodziców były dobre', zdanie *U sąsiadów było wesoło.* znaczy 'U sąsiadów nastrój był wesoły'. lub 'U sąsiadów towarzystwo było wesołe', zdanie *Zrobiło się już późno.* znaczy 'Pora zrobiła się już późna', itp. W parafrazach (narzucają je nam przysłówki z ich kontekstami) rzeczowniki w nominatiwie pełnią funkcje podmiotów, przymiotniki funkcje orzeczników.

Bardziej skomplikowane są parafrazy zdań z anaforycznymi przysłówkami *jak, tak, podobnie, inaczej* (i, oczywiście, ich odpowiednikami w łacinie i w grece). Na przykład w tekście: *Bóg [...] rzekł: "Niechaj ziemia wyda rośliny zielone [...]". I stało się tak.* ostatnie zdanie można sparafrazować następująco: 'I to, co się stało, było takie jak to, o czym mówił Bóg'; w tekście *Staś nie chciał się uczyć i były z nim ciągle kłopoty w szkole. Podobnie było z Maćkiem.* ostatnie zdanie może mieć parafrazę: 'To, co było z Maćkiem, było podobne do tego, co było ze Stasiem'; itp. I w tych parafrazach widać elementy rzeczownikowe (*to, co ...*) i przymiotnikowe (*takie jak ..., podobne do ...*), tzn. podmioty i orzeczniki. Wypowiadający tego typu zdania akcentuje nie podmiot (który nie zawsze jest wyraźny), lecz *c e c h ę* tego podmiotu. Cechę tę wyraża przysłówkiem, nie przymiotnikiem, bo przy przymiotniku musiałby stać kongruentny rzeczownik-podmiot, a tego podmiotu mówiący nie chce lub – częściej – nie potrafi nazwać.

Z powyższych stwierdzeń wynika, że w zdaniach takich jak *Żonie było dobrze u moich rodziców., Będzie wam wygodnie w tym pokoju.* rzeczowniki czy zaimki w datiwie nie są podmiotami. Są one dopełnieniami⁵. Semantyczny podmiot takich zdań jest głęboko ukryty w orzecznikach przysłówkowych i ich kontekstach.

Na zakończenie zbierzmy to, o czym jest mowa w artykule.

W języku łacińskim i starogreckim istniały zdania odpowiadające polskim zdaniom takim, jak np. *Tak się stało., Tu jest nam dobrze., Zrobiło się późno.,* nie były jednak częste, bo liczba przysłówków mogących pełnić funkcję orzecznika była niewielka. W przytoczonym tu materiale wystąpiły tylko łacińskie przysłówki *qualiter, ita, sicut, sic, similiter, aliter, bene, remissius, male, aegre, sero, vespere* i *mane* oraz ich greckie odpowiedniki. Czy było ich więcej? Na to pytanie mogą nam odpowiedzieć tylko dalsze badania, zwłaszcza tekstów klasycznych.

Wiadomość, że w łacinie i grece istniały zdania bezpodmiotowe z orzecznikiem przysłówkowym, jest ważna nie tylko ze względu na te dwa języki. Jeśli bowiem takie zdania istniały w starożytnych językach, można się ich spodziewać i w prajęzyku indoeuropejskim. Rodowód naszych polskich struktur tego rodzaju może się okazać bardzo stary.

⁵ Np. K. Pisarkowa (*Historia składni języka polskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984 s. 31) dativus *mi* w wyrażeniach *smutno mi* i *gorąco mi* uważa za podmiot, a S. Jodłowski (*Podstawy polskiej składni*. Warszawa 1976 s. 78) dativus w tego typu zdaniach określa jako dopełnienie.

LATIN AND GREEK CLAUSES WITH ADVERBS IN THE MAIN VERB

S u m m a r y

Basing upon materials excerpted from the Latin and Greek versions of the Bible, the author has established that there existed clauses with verbs containing 3rd person singular neuter copula of Latin verbs *esse* and *fieri*, and those of Greek verbs εἶναι and γίνεσθαι, as well copula in their adverbial form. Such clauses did not use to occur frequently, since the number of adverbs which could function as copula was reduced.

Only the following adverbs could have been excerpted: *qualiter, ita, sicut, sic, similiter, aliter, bene, remissius, male, aegre, sero, vespere, mane* and their Greek equivalents. This list can possibly be enlarged after investigating Classical texts. Because of the attested occurrence of these structures in old languages, it is allowed to presume that they must already have existed in the pre-Indoeuropean epoch.